Stefan Szary: Rainera Marii Rilkego spotkania z fenomenologią

Rilke odsłania „istotę istnienia” w stawaniu się pieśnią, śpiewaną każdym tchnieniem własnej istoty. Czyżby życie miało być metafizyką dzieła artystycznego? – pyta Stefan Szary w tekście poświęconym Rainerowi M. Rilkemu i fenomenologii w najnowszej „Teologii Politycznej Co Tydzień”: „Rilke. Orfeusz patrzy na epokę”.

Słowo pieśniarza nie zgubiło jeszcze tropu świętości

W grudniu 1926 roku Rainer Maria Rilke prosił czuwającą przy nim Nanny Wunderly-Volkart: „Pomóż mi umrzeć własną śmiercią, nie chcę śmierci lekarzy” (Raddatz 2019: 182). Poeta nie chciał jednak słyszeć diagnozy lekarskiej (białaczka, leucaemia). Terminologia medyczna zdefiniowałaby cierpienie i śmierć li tylko faktograficznie, biorąc w nawias to, co dla poety najważniejsze – wymiar tajemnicy. Tymczasem sens poetyckiego życia Rilkego oznaczał: „nadać wyraz temu, co niewyrażalne” (Raddatz 2019: 158). Śmierć Poety w pięćdziesiątym pierwszym roku życia kojarzona jest z opowieścią o róży. To jej cierniem Rilke miał się zranić, umierając w wyniku zakażenia organizmu. Na cmentarzu w Raron wyryto na życzenie Poety słowa epitafium:

Różo, och, czysta sprzeczności, rozkoszy,
Być snem niczyim pod tak wielu
powiekami.

(Rilke, przekład M. Jastrun)

„Wyrażać niewyrażalne” kieruje uwagę miłośników poezji Rilkego ku fenomenologii (Müller, 1999). Warto zatem zapytać: W jaki sposób fenomenologia obecna jest w poezji Rilkego? Myśl którego z fenomenologów wydaje się być najbardziej bliska poglądom poety? Czy

przeważają raczej podobieństwa myśli, czy różnice? Podejmując wyzwanie odwołano się do wybranych źródeł literatury, korzystając z podejścia proponowanego przez analizę hermeneutyczną i porównawczą. Czytając Rilkego można wyruszyć na spotkanie fenomenologii. Dlaczego?

PERSPEKTYWA FENOMENOLOGICZNA

Już Idea fenomenologii Edmunda Husserla, prezentując główne założenia metody filozoficznej, stanowiła zaproszenie do przekroczenia ram dualizmu poznawczego: podmiot-przedmiot, odsłaniając znaczenie sensu. „Byt i świat – jak następnie wyjaśniał ks. Józef Tischner – «przekształciły się» w sens bytu i sens świata" (Tischner 2011: 20). Zadaniem fenomenologa stała się próba odkrycia w świadomości źródła sensu, więcej: ostatecznego sensu przedmiotu. Aby cel ten osiągnąć Husserl przestrzegał: „Nie wolno dedukować z czegoś, o czego istnieniu tylko się wie, ale czego się nie widzi" (Husserl 2008: 55). Poznanie wyrażone zostało za pomocą metafory «widzenia». Co można dostrzec w sposób bezpośredni, źródłowy, zgodny z poznawanym obiektem? Jak to, co spostrzeżone, można adekwatnie opisać i przekazać, mając na uwadze zarówno to, «co» postrzegane, jak i to, «jak» poznawane? Podążając za Hannah Arendt: „Widzieć to idein, a znać – eidenai, czyli «mieć» zobaczone. Najpierw się widzi, potem się zna" (Arendt 2016: 88).

Co na to Rilke? Fascynacja lekturą wiersza Pantera wzrasta, gdy studium przedmiotu określone jako Ding-Gedicht, okaże się mistrzowsko zakończoną próbą poetyckiej fenomenologii (Kuczyńska-Koschany 2017: 133-135). Bezpośredni ogląd fenomenu przez Autora stanowi dowód poznania przedmiotu od wewnątrz i adekwatnego wyrażenia go językiem poezji. Czy Rilke był zatem fenomenologiem? Wydaje się, że intuicyjnie korzystał z metody fenomenologicznej, uchwytując dzięki niej istotę tego, co pragnął poznać. Równocześnie, jako artysta, językiem poezji w mistrzowski sposób wyrażał rezultat poznania fenomenologicznego.

KRYZYS

Wiek dwudziesty okazał się być czasem sytuacji kryzysowych o niespotykanej wcześniej skali. Bieda ekonomiczna, epidemie, koszmar wojen światowych, obozy śmierci, zrzucenie bomb atomowych i narastające zagrożenie konfliktem nuklearnym. Edmund Husserl zwrócił uwagę na dylemat: Kryzys europejskiego człowieczeństwa a filozofia. W następstwie wiedeńskiego wykładu pod wspomnianym tytułem opublikował w 1936 roku pracę Kryzys nauk europejskich i fenomenologia transcendentalna, identyfikując źródło owych kryzysów. Wskazał na zagubienie się człowieka, polegające na odwróceniu się od własnego wnętrza i naiwnym zwrocie „na zewnątrz". Podkreślił, że człowiek stał się kolejnym z „faktów naukowych" – w rozumieniu nauk przyrodniczych – czego konsekwencją jest „nieznośny brak jasności co do własnej egzystencji i własnych nieskończonych zadań" (Husserl 1993: 48).

W obliczu widma kryzysu po zakończeniu drugiej wojny światowej, sytuację duchowej bezdomności człowieka rozważał także Martin Heidegger w Liście o «humanizmie». „Brak ojczyzny – zauważył – (…) polega na opuszczeniu bycia przez byt. Opuszczenie jest oznaką zapomnienia o byciu. (…) Brak ojczyzny staje się losem świata" (Heidegger 1999: 292). Z poglądami Husserla i Heideggera polemizował Emmanuel Lévinas. Uznał, że źródłem kryzysu człowieczeństwa jest wyrzekanie się odpowiedzialności za drugiego, która – jego zdaniem – stanowi istotową, podstawową i fundamentalną strukturę podmiotowości (Lévinas 1991: 54).

Rilke, podejmując temat kryzysu człowieczeństwa, niejako w tle poetyckiej refleksji intuicyjnie odniósł się do pytań egzystencjalnych. W cyklu *Głosy. Dziewięć kart z kartą tytułową* kwestie te wyraził głosem żebraka, ślepca, pijaka, samobójcy, wdowy, idioty, sieroty, karła i trędowatego:

Brak słów na nieszczęścia ogromy.

Rilke, *Głosy. Karta tytułowa*
(przekład A. Pomorski)

Krzyk Poety pozostał, jak się wydaje, nieusłyszany:

Któż, choćbym krzyczał, miałby słyszeć mnie wśród anielskich zastępów?”
(…) A jeszcze noc, noc, gdy cały wszechświat wiatrem
wyżera nam twarz – nocy nikomu nie zbraknie, wyglądane
od dawna, co łagodnie rozprasza złudzenia, na którą
wystawione jest spracowane serce
w nagłej samotności.

Rilke, Elegie duińskie, Elegia pierwsza
(według przekładu A. Pomorskiego)

Czy wewnętrzne pragnienie zmiany miałoby przegrać? Niekoniecznie. „Świata zmienić nie zdoła, zmienić może wszakże nas samych – otworzyć ludziom oczy, oczyścić umysł, obudzić sumienie” (Raddatz 2019: 66). To właśnie w odniesieniu do Rilkego, pisząc Cóż po poecie? Heidegger stwierdził: „Czas jest marny (…) Śmiertelni nie posiedli jeszcze własnej istoty. Śmierć chowa się w zagadkowość. Tajemnica bólu pozostaje nieodkryta. Miłości się nie nauczono. Ale śmiertelni są. O tyle, o ile jest mowa. Jeszcze unosi się pieśń nad ich zmarniałą ziemią. Słowo pieśniarza nie zgubiło jeszcze tropu świętości” (1997: 221). Kryzysy, jak zauważyli biografowie Rilkego, nie omijały także samego Poety (Raddatz 2019: 121). Choć więc drogi fenomenologów i Rilkego zdają się niekiedy pokrywać, zasadniczą różnicę ujawnia sama poezja, w której Autor przemawia głosem ludzi, dotkniętych skutkami różnych kryzysów.

ODWAGA SERCA

Życie to czas, zagadnienie bliskie fenomenologom. Zrozumieć bycie bytu, którym – według Heideggera – jest Da-sein, to odsłonić problem czasu, przemijania, śmierci, także w perspektywie pojawiających się pytań metafizycznych. Wobec wagi tych pytań Rilke odpowiedział poezją:

Cóż za cudowne słowo: spędzać czas!
Jak go zatrzymać, oto jest pytanie.
Bo kogóż to nie trwoży: gdzie jest trwanie,
A gdzie istotny byt jest w każdym z nas? –

Rilke, *Cóż za cudowne słowo: spędzać czas!*
(przekład A. Lam)

To co mija, mija bezpowrotnie, zatem może być czasem dobrze wykorzystanym lub zmarnowanym. Rilke dostrzegł wagę chwili, podkreślając jej niepowtarzalność:

(...) Raz jeden,
każda istotko, raz tylko. Raz i już. I my wreszcie
tylko raz. Nigdy więcej. A przecież tak
raz kiedyś być, choćby tylko ten raz:
być kiedyś ziemskim, i to już zda się nieodwołalne.

Rilke, *Elegie duinejskie, Elegia dziewiąta*
(według przekładu A. Pomorskiego)

Na szczególną, metafizyczną „odwagę" Poety zwrócił uwagę Heidegger: „Bycie bytu jest w poezji Rilkego określone metafizycznie jako uświatowiona prezencja, której odniesieniem pozostaje reprezentacja w świadomości, niezależnie od tego, czy ta ostatnia ma charakter immanencji rachującego przedstawiania, czy też wewnętrznego zwrotu w Otwarte, dostępne dzięki odwadze serca" (Heidegger 1997: 251). Czyż zatem nie przyznać wyjątkowej roli właśnie „odwadze serca"? Świadectwem owej odwagi wydaje się być refleksja Rilkego o śmierci:

Śmierć wielką jest
My Jej
ustami śmiejącymi się

Gdy w życia środku snadź stoimy,
ona śmie płakać
w środku nas.

Rilke, *Zakończenie*
(przekład A. Jarosz)

Los człowieka postrzegał Poeta jako trud pielgrzyma, który – w odróżnieniu od perspektywy Heideggera – nie wędruje jedynie ku śmierci. Głębię tęsknoty metafizycznej Rilkego, pokrewnej św. Augustynowi, odkryć może czytelnik Księgi o życiu mniszym:

Z tego, że ktoś kiedyś tęsknił za Tobą,
wiem, że my też możemy Cię zapragnąć.

Rilke, *Księga o życiu mniszym, 16*
(przekład K. Wójtowicz CR)

Poeta wyczekiwał Boga w głębi nocy pragnienia metafizycznego, wyznając w *Księdze pielgrzymstwa*:

Oczy mi zaćmij, a ja widzieć zdołam,
uszy mi zatul, słyszę, przypominam,
bez nóg wciąż jeszcze się ku tobie wspinam,
bez ust wciąż jeszcze imię twe zaklinam.

Rilke, *Księga pielgrzymstwa*
(przekład. A. Pomorski)

Perspektywa Poety różni się od filozoficznego horyzontu Heideggera. W przestrzeni metafizycznej bliższą wydaje się być ona Lévinasowi. Tymczasem wers zawarty w Sonetach do Orfeusza podaje sui generis:

Śpiewać to być.

Rilke, *Sonety do Orfeusza, III*
(przekład. A. Pomorski)

Życie prawdziwie staje się życiem, gdy staje się pieśnią. Perspektywa Rilkego jest zatem wyjątkowa. Trudno porównać ją z wyjętym wprost z Heideggera „apelem o autentyczność", ani nawet ze wskazaniem Lévinasa „bardziej, niż być". Rilke odsłania „istotę istnienia" w stawaniu się pieśnią, śpiewaną każdym tchnieniem własnej istoty. Czyżby życie miało być metafizyką dzieła artystycznego? Różą raczej, niż główką kapusty? (Raddatz 2019: 158).

ZAMIAST PODSUMOWANIA

Próba nakreślenia w krótkiej refleksji wniosków o charakterze zasadniczym wydaje się być z góry skazaną na porażkę. Nie oznacza to jednak niemożliwości wskazania przynajmniej niektórych podobieństw i różnic, sytuujących twórczość Rainera Marii Rilkego na tle poglądów wybranych przedstawicieli fenomenologii: Edmunda Husserla, Martina Heideggera oraz Emmanuela Lévinasa. Zestawiono je w tabeli:

Tabela 1. Rilke a fenomenologowie. Wybrane podobieństwa i różnice

Perspektywa fenomenologii	RAINER MARIA RILKE		
	PODOBIEŃSTWA	RÓŻNICE	
HUSSERL	*metoda oglądu fenomenologicznego biorąca w nawias fenomen istnienia*	*tematyka istnienia*	*sposób wyrazu poznanych fenomenologicznie fenomenów: liryka*
HEIDEGGER	*tematyka egzystencjalna w perspektywie Sein-zum-Tode, hermeneutyka bycia ludzkiego*	*perspektywa transcendująca*	
LÉVINAS	*tematyka egzystencjalna w perspektywie transcendującej z uwzględnieniem fenomenu spotkania*	*problematyka egzystencji uwzględniająca perspektywę samotności*	

Co zatem w świecie poezji Rainera Marii Rilkego jest wartością najważniejszą? Jaki sens ma liryczny kontekst refleksji fenomenologicznej Husserla, Heideggera, Lévinasa, dokonanej wraz z

Poetą? Poszukując odpowiedzi warto odwołać się do słów ucznia Husserla, najwybitniejszego polskiego fenomenologa Romana Ingardena: „jeżeli dzieła nasze są wysokowartościowe, piękne, duchowo bogate, szlachetne i mądre, my sami przez nie dobrzejemy" (Ingarden 2000: 17).

Stefan Szary

Literatura:

- Arendt H. (2016): Życie umysłu, przeł. Hanna Buczyńska-Garewicz, Robert Piłat, Bogdan Baran, Wydawnictwo ALETHEIA, Warszawa.
- Heidegger M. (1997): Drogi lasu, przeł. Jerzy Gierasimuk, Robert Marszałek, Janusz Mizera, Janusz Sidorek, Krzysztof Wolicki, Fundacja ALETHEIA, Warszawa.
- Heidegger M. (1999): Znaki drogi, przeł. Seweryn Blandzi, Mateusz Falkowski, Józef Tischner i in., Wydawnictwo Spacja, Warszawa.
- Husserl E. (1993): Kryzys europejskiego człowieczeństwa a filozofia, przeł. Janusz Sidorek, Fundacja ALETHEIA, Warszawa.
- Husserl E. (1999): Kryzys nauk europejskich a fenomenologia transcendentalna, przeł. Sławomira Walczewska, Wydawnictwo Rolewski, Toruń.
- Husserl E. (2008): Idea fenomenologii, przeł. Janusz Sidorek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ingarden R. (2000): Szkice z filozofii literatury, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Kuczyńska-Koschany K. (2017): Rilke poetów polskich, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Lévinas E. (1991): Etyka i Nieskończony, przeł. Bogna Opolska-Kokoszka, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków.
- Müller W. G. (1999): Rilke, Husserl und die Dingliryk der Moderne, w: Rilke und die Weltliteratur, hrsg. von M. Engel und D. Lamping, Düsseldorf-Zürich.
- Raddatz F. J. (2019): Rainer Maria Rilke. Byt niezmierzony. Biografia, przeł. Dariusz Guzik, Wydawnictwo ALETHEIA, Warszawa.
- Rilke R. M. (1994): Sonety do Orfeusza i inne wiersze, przeł. Adam Pomorski, Oficyna Literacka, Kraków.
- Rilke R. M. (2002): Księga o życiu mniszym, przeł. Kazimierz Wójtowicz CR, Wydawnictwo Alleluja, Kraków.
- Rilke R. M. (2011): Elegie duinejskie. Sonety do Orfeusza, przeł. Andrzej Lam, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Rilke R. M. (2012): Wiersze o przemijaniu oraz inne wybrane liryki, przeł. Adam Jarosz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Tischner J. (2011): Myślenie według wartości, Wydawnictwo Znak, Kraków.

NIW

Sfinansowano przez Narodowy Instytut Wolności - Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego ze środków Programu Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018 – 2030

PROO

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego